TIPURI DE REFERIRE LA REALITATE ÎN SISTEMUL PĂRȚILOR DE VORBIRE

DOI: 10.5281/zenodo.4509475
CZU: 811.135.1'367.6

Doctor în filologie **Ion BĂRBUȚĂ**
E-mail: ibarbu2@gmail.com
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

TYPES OF REFERENCE TO REALITY IN THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS

Summary. The article examines the act by which the reference of the lexical units is constructed and is manifested in communication, functioning as constitutive elements of the utterance. The purpose of the article is to present a description of the referring mechanism, with particular emphasis on the relationship between the meaning of lexical units and their reference. Special attention is paid to the diversity of semantic-pragmatic factors involved in the referring act. The article describes the main types of referential acts specific to lexical units used in certain syntactic functions: semantic, syntactic and pragmatic reference. These three ways of semantic-referential interpretation correspond to three types of lexical units of language: common nouns, anaphoric terms and deictic elements.

Keywords: reference, referent, appellative, anaphora, deixis.

Rezumat. Articolul examinează actul prin care se construiește și se manifestă în comunicare referința unităților lexicale funcționând în calitate de elemente constitutive ale enunțului. Scopul articolului este de a prezenta o descriere a mecanismului de referință, accentul fiind pus în special pe relația dintre sensul unităților lexicale și referința lor. O atenție specială se acordă diversității de factori semantico-pragmatici implicați în actul de referință. În cuprinsul articolului sunt descrise principalele tipuri de acte referențiale specifice unităților lexicale utilizate în anumite funcții sintactice: referința semantică, sintactică și pragmatică. Acestor trei modalități de interpretare semantico-referențială le corespund trei tipuri de unități lexicale ale limbii: numele comune, anaforicele și elementele deictice.

Cuvinte-cheie: referință, referent, apelativ, anaforă, deixis.

INTRODUCERE

Referința reprezintă operația inițiată de vorbitor care presupune stabilirea relației dintre folosirea unor expresii și ceea ce ele denotă. Ea poate fi definită atât într-un sens larg, fiind înțeleasă ca o relație prin care limbajul se raportează la lume în procesul de comunicare, cât și într-un sens îngust, ca relație care leagă semnul verbal (reprezentat printr-o latură sonoră în asociere cu un semnificat) de „obiectul" din lumea reală sau imaginară la care acesta trimite.

Studierea referinței unităților de limbă este una dintre problemele intens dezbătute în lingvistica actuală. Clarificarea acestor aspecte poate contribui semnificativ nu doar la precizarea modului în care sunt utilizate cuvintele, ci și la înțelegerea specificului funcțional al enunțului în actul de comunicare. Se știe că pentru interpretarea completă a enunțului o importanță deosebită are evaluarea lui în termenii opoziției adevărat – fals. Or, stabilirea condițiilor de adevăr al enunțului se înfăptuiește, întâi de toate, prin raportare la elementele lumii, realizată prin operația numită atribuire de referenți.

Mecanismul complex al identificării referentului prin enunț și prin intermediul elementelor sale constituente se produce doar în momentul enunțării. Cu alte cuvinte, o expresie nu poate căpăta referință decât în discurs. Tocmai de aceea, în lingvistica actuală, referința este analizată ca fenomen discursiv, studiul actului referențial fiind încadrat în teoria enunțării. Din acest punct de vedere, actul de referință reprezintă operația enunțiativă prin care o expresie formulată de un vorbitor este utilizată, în actul de producere și de interpretare a enunțului, pentru a trimite la un anumit referent [1, p. 426].

Relația care leagă elementele implicate în actul de referință este examinată atât la nivelul unităților minimale ale structurii referențiale a enunțului, cât și la nivelul acestei structuri în ansamblul ei. O astfel de descriere are meritul de a releva tabloul complex al raportului stabilit între enunț și lumea intra- și extratextuală.

Premisa teoretică de la care se pornește în abordarea lingvistico-pragmatică a referinței se întemeiază pe delimitarea celor două modele care s-au impus în studierea semnului: modelul diadic și modelul triadic al semnului verbal. Dacă modelul binar al semnului, elaborat de lingvistica structuralistă de orientare saussuriană, pune în relație semnificatul cu semnificantul său, atunci modelul expus în studiile unor au-

BDD-A32006 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

tori precum C. K. Ogden, I. A. Richards, S. Ullmann, R. Carnap, Ch. Morris, Ch. S. Peirce etc. abordează semnul verbal ca pe o unitate triadică, aducând în sfera de interes a cercetărilor lingvistice statutul referentului.

Pentru a înţelege în ce constă procesul de atribuire a referenţilor, vom încerca mai întâi să răspundem la întrebarea legată de factorii implicaţi în actul de referinţă.

Ceea ce se urmărește în mod special atunci când se analizează referinţa ca operaţie enunţiativă este relaţia şi interdependenţa celor trei factori implicaţi în actul referenţial. Aceştia sunt: sensul unităţii de limbă, referentul (ceea la ce trimite unitatea respectivă) şi contextul (sursa informaţiei necesare pentru identificarea referentului).

După cum se menţionează în studiile de lingvistică, orice nume, în calitatea sa de unitate a limbii, posedă doar capacitatea virtuală de a trimite la un anumit referent. Analizând actul de referinţă, lingvistul francez J.-Cl. Milner face distincţie între referinţa virtuală şi referinţa actuală. Referinţă virtuală reprezintă, de fapt, semnificaţia lexicală a numelui, datorită căreia numele, utilizat într-un anumit context, poate indica un referent. În acelaşi timp, referinţa actuală echivalează cu referentul identificat prin termenul respectiv [2, p. 332-333; 3, p. 327-328]. Între aceste două tipuri de referinţă există o legătură strânsă, care se manifestă prin faptul că referinţa virtuală stabileşte ansamblul de condiţii pe care un obiect ar trebui să le satisfacă pentru a deveni referentul numelui respectiv.

Ceea ce trebuie accentuat atunci când se examinează fenomenul referenţializării este că procesul de identificare a referentului nu poate fi realizat dacă nu sunt îndeplinite anumite condiţii. Aceste condiţii sunt stabilite evident de semnificaţia lexicală a cuvântului. Cercetătorii sunt unanimi în privinţa faptului că modul în care o unitate de limbă îşi obţine referinţa depinde în primul rând de specificul ei semantic. După cum menţiona G. Frege, *semnificaţia determină referinţa.* Astfel, examinând raportul sens-referinţă, specialiştii precizează că aceste două entităţi nu funcţionează una în absenţa celeilalte, ele se presupun reciproc.

Deşi foarte important, sensul este totuşi insuficient pentru realizarea cu succes a actului referenţial. Constituind o premisă pentru identificarea referentului, sensul doar conferă cuvântului proprietatea de referinţă. Pentru realizarea procesului de identificare referenţială este însă necesară prezenţa obligatorie a unui context. Anume contextul dat de o situaţie concretă de comunicare reprezintă elementul ce asigură legătura dintre sensul cuvântului şi ceea ce desemnează el în actul de comunicare.

Din cele prezentate încă nu putem înţelege clar cum anume referinţa leagă un nume de referentul acestuia. A explica acest lucru ar însemna să clarificăm legătură dintre sensul unui nume şi contextul în care el este folosit. O descriere a operaţiei de atribuire de referenţi este făcută în Gramatica Academiei, unde se menţionează că referenţializarea reprezintă un proces de descifrare a semnificaţiei numelui cu scopul identificării obiectului vizat. Esenţa referenţializării rezidă, astfel, în completarea structurii semantice a unui nume în vederea concretizării sferei lui de referinţă [4, p. 14].

În ce priveşte actul de referinţă, studiile de specialitate remarcă faptul că pentru ca o unitate de limbă să-şi poată realiza posibilitatea virtuală de a trimite la un referent, adică pentru a i se putea atribui un referent, ea necesită existenţa unui suport informaţional, prezentat de contextul în care este utilizată. Procesul în urma căruia semnificaţia termenului referenţial este suplinită prin informaţii suplimentare care fac posibilă asocierea acestuia cu referentul lui este numit saturare semantică [3, p. 329].

Aşadar, definit ca fenomen ce ilustrează prin excelenţă enunţarea, actul de referinţă a unităţilor de limbă implică obligatoriu cooperarea următorilor trei factori: structura semantică a cuvântului (conţine atât descrierea referentului, cât şi indicarea modului prin care acesta este identificat), contextul (precizează sfera de referire a numelui; poate fi de natură lingvistică sau extralingvistică) şi referentul (fragmentul din realitate la care trimite cuvântul respectiv). Formula care ar sintetiza cele expuse cu privire la factorii implicaţi în actul de referinţă ar putea fi prezentată astfel:

sens + context = referinţă (*actul de atribuire a referentului*).

REFERINŢA LA NIVELUL ENUNŢULUI

Dacă avem în vedere faptul că enunţul, în calitatea sa de unitate comunicativă, presupune obligatoriu existenţa unui context, atunci devine evident că putem vorbi despre specificul referenţial al părţilor de vorbire al căror conţinut semantic admite o raportare la lume doar în cazul în care acestea sunt examinate ca elemente constituente ale enunţului. Din acest motiv, în continuare, se impune o prezentare succintă a structurii pragmasemantice a enunţului, fiind relevată în mod special componenta pragmasemantică responsabilă direct de raportarea lui atât la universul de referinţă, cât şi la universul de discurs.

Complexitatea enunţului este plasată, în lingvistica de orientare pragmatică, nu la nivelul unităţilor lexicale şi al construcţiilor sintactice proprii siste-

BDD-A32006 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

mului, așa cum se întâmplă în lingvistica structurală, ci în cadrul unor straturi de semnificaţie datorate interacţiunii dintre unitatea în cauză şi ansamblul de elemente şi operaţiuni enunţiative caracteristice actului de comunicare. Din acest punct de vedere, semnificatul global al enunţului apare ca fiind constituit prin suprapunerea unor componente pragmasemantice de natură diferită. Dimensiunea raportării la lume, altfel spus, a referirii la lucruri în cazul enunţului este asigurată prin nivelul structurii referenţiale.

Acest nivel al enunţului cuprinde informaţia despre evenimentul care, în contextul relaţiei de desemnare, are rolul de referent. Reprezentând un analog semiotic al situaţiei desemnate, nivelul în cauză este organizat în conformitate cu structura acesteia. Unităţile minime delimitate în cadrul nivelului respectiv sunt de trei tipuri: a) actanţii semantici (indică participanţii implicaţi în realizarea procesului sau în desfăşurarea evenimentului: Agent, Forţă, Experimentator, Pacient, Beneficiar, Instrument etc.); b) predicatul semantic (exprimă semnele dinamice sau statice, adică acţiunile realizate de anumiţi participanţi, stările sau proprietăţile prin care se caracterizează aceştia ori relaţiile stabilite între ei); c) circumstanţele (semnifică timpul, locul, modul şi alte împrejurări în care se desfăşoară procesul ori se manifestă o proprietate, o relaţie).

În acelaşi timp, trebuie avut în vedere şi faptul că semnificaţiile codificate la nivelul referenţial al enunţului sunt de două tipuri. În primul rând, se delimitează semnificaţii generate de raportarea la un eveniment real sau imaginar, denumit în lucrările de lingvistică prin termenii „eveniment", „situaţie", „stare de lucruri", „stare de fapt". După cum se menţionează în Gramatica Academiei, „enunţul evocă („referă la") un fapt, un eveniment sau o situaţie, reprezintă lingvistic un referent complex, la configurarea căruia participă, prin introducerea informaţiei specifice, diversele sale componente lexicale (care evocă obiecte, acţiuni, calităţi etc., aparţinând „clasei" pe care unitatea respectivă o „reprezintă" în sistemul limbii date)" [4, p. 17]. În al doilea rând, sunt identificate semnificaţii datorate corelării cu anumite variabile ale situaţiei de comunicare, acestea arătând identitatea interlocutorilor (*Cine vorbește? Cu cine?*) şi localizarea spaţio-temporală a enunţului (*Unde? Când?*)

Constatăm astfel că operaţia de identificarea a referentului prin enunţ are un caracter mult mai complex. Actul de referinţă în cazul enunţului presupune raportarea atât la evenimentul descris în enunţ, cât şi la contextul spaţio-temporal unic în care sunt situaţi interlocutorii. În felul acesta, analiza enunţului sub aspectul raportării lui la realitate se plasează, pe de o parte, pe linia relaţiei dintre sensul lui cu evenimentul desemnat şi, pe de alta, pe cea a relaţiei cu contextul situaţional al comunicării, acesta incluzând participanţii la actul de comunicare şi locul şi momentul comunicării.

Prin urmare, interpretarea enunţului implică un proces de identificare referenţială care subsumează următoarele două operaţii enunţiative: atribuirea de referenţi şi localizarea situaţională a evenimentului descris prin enunţ. După cum am văzut, prima operaţie este legată de posibilitatea enunţului de a evoca, prin nivelul structurii referenţiale un referent complex reprezentând un fapt, un eveniment sau o situaţie. Cea de a doua operaţie constituentă a actului de raportare a enunţului la lume presupune referinţa lui la coordonatele personale, spaţiale şi temporale, acestea fiind elemente variabile în funcţie de actul de enunţare.

REFERINŢA ELEMENTELOR APARŢINÂND DIFERITOR PĂRŢI DE VORBIRE

După prezentarea nivelului structurii referenţiale şi a operaţiilor constituente ale actului de raportare a enunţului la realitate, vom analiza modalităţile de identificare a referenţilor desemnaţi prin intermediul diferitor părţi de vorbire din structura enunţului.

În ce priveşte mijloacele de limbă antrenate în actul de referinţă, trebuie spus că unităţile minime ale nivelului structurii referenţiale a enunţului sunt realizate în structura lui de suprafaţă prin elemente aparţinând anumitor părţi de vorbire: actanţii semantici, prin grupuri nominale, având ca centre de grup substantive sau pronume, predicatul semantic, prin verbe sau prin părţi de vorbire folosite cu funcţie predicativă şi circumstanţele, prin adverbe sau grupuri de cuvinte cu funcţie circumstanţială. Dintre acestea se pretează la o analiză în termeni de referinţă doar actanţii, care identifică participanţii la evenimentul desemnat prin enunţ (agentul, pacientul, destinatarul, instrumentul etc.), şi circumstanţele, care asigură localizarea spaţio-temporală a evenimentului descris în enunţ.

Analiza specificului referenţial al grupurilor nominale utilizate cu funcţie actanţială şi a lexemelor folosite cu funcţie circumstanţială denotă că între cele două clase de unităţi există un anumit paralelism în ce priveşte modul în care ele trimit la referenţii lor. Astfel, printre unităţile în cauză pot fi delimitate anumite specii de expresii cărora le corespunde un anumit mod de recuperare a referentului. După cum menţionează C. Kerbrat-Orecchioni, în procesul de comunicare vorbitorii utilizează trei tipuri de mecanisme referenţiale:

BDD-A32006 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

a) referința absolută (este proprie expresiilor referențial autonome; din această categorie fac parte grupurile nominale),

b) referinţa prin raportare la contextul lingvistic (caracterizează expresiile anaforice) și

c) referinţa prin raportare la situaţia de comunicare (se aplică în cazul expresiilor deictice) [5, p. 35].

O altă modalitate de descriere a actului referenţial propune Iu. Stepanov, care stabilește următoarele tipuri de referinţă: a) o referinţă de tip semantic (expresia își obține referința descriind obiectul vizat), b) o referinţă de tip sintactic (expresia indică referentul raportându-se la un antecedent) și c) o referinţă de tip pragmatic (expresia „trimite" direct la elementele prezente în locul și în momentul în care se produce actul de comunicare, altfel spus, se raportează nemijlocit la coordonata situaţională indicată) [6, p. 87].

Vom continua prin a descrie aceste tipuri de referire la realitate. Pentru început prezentăm câteva enunțuri care ilustrează referința expresiilor nominale funcționând cu valoare actanțială.

1) ***Casa*** *este aproape gata.* 2) *Acesta este fratele meu.* ***El*** *este mai mic ca mine.* 3) ***Tu*** *cine ești?*

Analizând modul în care elementele evidențiate din enunțurile de mai sus își atribuie un referent, constatăm următoarele. Apelativul *casa* din primul enunț poate identifică referentul pe baza propriului conținut semantic, fiind doar actualizat cu ajutorul categoriei determinării. Totuși, în cazuri mult mai frecvente, precizarea sferei de referire a numelui are loc ca urmare a însoțirii numelui cu anumiți determinanți care au rolul de a descrie obiectul vizat: *casa cea nouă, casa din deal, casa de la marginea satului* etc. Pronumele personal *el* din cel de al doilea exemplu, fiind utilizat cu valoare anaforică, nu trimite direct la referent, ci prin intermediul antecedentului său (*fratele*), împreună cu care are același referent. Totodată, pentru a identifica referentul la care trimite pronumele personal cu valoare deictică *tu* din ultimul enunț, trebuie să cunoaștem datele contextului situațional în care este utilizat acest enunț, cu alte cuvinte, să știm cine formulează acest enunț și cui se adresează el.

După cum demonstrează faptele de limbă, aceleași modalități de raportare la realitate pot fi identificate și în cazul circumstanțialului de loc. Să analizăm următoarele exemple:

1) *Drumul se pierde* ***în pădure***. 2) *Spre seară am ajuns în tabără.* ***Acolo*** *nu mai era nimeni.* 3) *Locul meu e* ***aici***.

În primul enunț circumstanțialul *în pădure* prin conținutul său localizează precis situația descrisă în acest enunț. El se definește astfel printr-o localizare spațială cu reper stabil, considerată drept localizare absolută. În cel de al doilea enunț adverbul *acolo,* care este un element anaforic, își stabilește referința prin raportare la un loc despre care a fost vorba în contextul precedent (în tabără). Adverbul în cauză se caracterizează printr-o localizare spațială cu reper variabil. În ultimul enunț este folosit un element cu referinţă situaţională: adverbul deictic *aici*. Pentru a identifica locul indicat prin acest lexem, ascultătorul trebuie să țină cont de datele particulare ale situaţiei de comunicare, cu alte cuvinte, să știe unde se află vorbitorul în momentul în care formulează enunțul spunând *eu* și *acum*.

În sfârșit, prezentăm enunțurile care ilustrează tipurile de referire la realitate în cazul circumstanțialelor temporale:

1) *Acțiunea romanului se desfășoară* ***în timpul războiului***. 2) *Seară târziu am ajuns acasă. Tot* ***atunci*** *au sosit și ceilalți.* 3) ***Mâine*** *va fi timp frumos*.

Localizarea temporală a momentului de desfășurare a evenimentului descris în primul enunț se face prin raportare la un punct de referinţă indicat prin semantica substantivului *război* utilizat aici cu funcție circumstanțială. Este vorba în acest caz de un moment care are o poziție fixă pe axa temporală. În cel de-al doilea exemplu avem a face cu o localizare în timp cu reper variabil, acesta fiind reprezentat prin momentul producerii unui alt eveniment despre care se comunică în enunțul precedent. Astfel, pentru a stabili când are loc acțiunea în cel de al doilea enunț (*atunci*) este nevoie de un context mai larg. În ultimul enunț localizarea temporală a evenimentului se realizează prin raportare la un moment cu reper variabil, acesta fiind dat de momentul producerii enunțului, adică de momentul vorbirii (T_0).

Din cele prezentate mai sus reiese că, în general, aceleași trei tipuri de acte referențiale (referința semantică, sintactică și pragmatică) sunt comune atât unităților folosite cu funcție actanțială (subiect, complement direct, indirect, instrumental etc.), cât și celor utilizate cu funcție circumstanțială (de loc sau de timp). Pe de altă parte, trebuie observat că cele trei modalități de interpretare semantico-referențială a unităților lexicale în actul de enunțare, care împart o serie de trăsături comune, se supun totuși unor reguli specifice. Diferențele dintre acestea se remarcă, în primul rând, prin faptul că, în linii mari, fiecare corespunde unui anumit tip de unități ale limbii. Astfel, apelativele, indiferent de valoarea cu care sunt utilizate, actanțială sau circumstanțială de timp ori de loc, (*pădurea de la marginea satului, în pădure, pe timp de noapte*) se caracterizează printr-o referinţă de tip semantic, anaforicele (*el, acolo, atunci*), în orice funcție, printr-o referinţă de tip sintactic, iar deicticele (*eu, tu, aici, acum*), printr-o referinţă de tip pragmatic.

BDD-A32006 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

După examinarea celor trei tipuri de referinţă, vom continua prin a analiza şi a descrie comportamentul claselor de cuvinte prezentate mai sus în raport cu actul referinţei. S-a spus deja că specificul referenţial al diferitor clase de cuvinte din limbă este determinat de semantica lor, cu alte cuvinte, atribuirea referenţilor se face în funcţie de particularităţile semantice ale termenilor referenţiali [3, p. 327]. În aceste condiţii, este important să urmărim relaţia dintre conţinutul semantic al unităţilor aparţinând celor trei clase şi modalitatea de referire la realitatea desemnată. Descrierea prezentată în partea a doua a articolului punctează câteva aspecte definitorii care ilustrează raportul existent între sensul celor trei tipuri de unităţi lexicale avute aici în vedere şi referinţa lor.

În plan semantic, apelativele (numele comune) se disting prin faptul că desemnează clase constituite dintr-un ansamblu de elemente de acelaşi fel. De aici şi specificul celor două componente de bază ale conţinutului lor semantic: componenta intensională (are la bază un concept format prin generalizarea însuşirilor comune unei clase de obiecte caracterizate prin trăsături comune) şi componenta extensională (conţine informaţia privind componenţa şi structura clasei de elemente). Anume aceste două trăsături sunt relevante pentru referenţializarea numelor apelative în actul concret de comunicare.

În virtutea trăsăturilor menţionate apelativele se definesc printr-o referinţă discursivă multiplă. Atunci când sunt utilizate referenţial, în funcţie de contextul în care sunt integrate, ele pot desemna atât clasa în ansamblul ei, cât şi un element / nişte elemente concret(e) al(e) clasei:

1) *Elevul este o persoană care învaţă la şcoală*. (*elevul = toţi elevii, orice elev*); 2) *Un elev a întârziat la ore*. (*un elev = unul dintre elevi*); 3) *Elevul va fi pedepsit pentru întârziere*. (*elevul = un anumit elev*).

În primul enunţ substantivul *elevul* indică totalitatea elementelor care constituie clasa *elev*, adică are ca referent genul sau specia. În celelalte două enunţuri apelativul este folosit pentru individualizarea unui element al clasei. În aceste cazuri, apelativele se pot caracteriza printr-o referinţă nedefinită (*un elev*) sau definită (*elevul*). Această distincţie este de natură subiectivă. Ea are la bază informaţia pe care o deţin în comun cei doi interlocutori despre elementul(ele) desemnat(e).

În studiile de lingvistică, se întâlnesc mai multe modalităţi de definire şi descriere a referinţei prin care se caracterizează apelativele. De obicei, referinţă apelativelor este prezentată ca fiind de ordin semantic, subliniindu-se faptul că la baza actului de referinţă a apelativelor se află semnificaţia lor lexicală. Alteori aceasta este calificată drept referinţă descriptivă: numele îşi obţine referinţa descriind prin intermediul sensului său lexical obiectul vizat. În sfârşit, referinţa apelativelor este definită drept referinţă absolută. Explicaţia faptului că apelativele sunt incluse în categoria termenilor cu autonomie referenţială ar fi următoarea: semnificaţia lor permite identificarea referentului fără ca să fie nevoie să cunoaştem cadrul situaţional al comunicării sau să ne raportăm la un alt element utilizat în discurs. De exemplu, dacă vom încerca să explicăm referenţializarea numelui *carte* din enunţul *Cartea este pe masă.,* trebuie să constatăm că, pentru a identifica obiectul la care se referă substantivul *carte,* este important ca vorbitorii să cunoască sensul acestui cuvânt (*obiect care reprezintă o scriere tipărită și legată sau broșată în volum*).

Este adevărat că, în raport cu celelalte elemente ale limbii, cum ar fi anaforicele sau deicticele, apelativele manifestă o mai mare independenţă în identificarea referentului. Cu toate acestea, doar semnificaţia lexicală a apelativelor de una singură nu este suficientă pentru relevarea specificului lor referenţial. Un rol important în identificarea referentului la care trimite apelativul îl are contextul menit să asigure saturarea lui semantică necesară în cazul actului de referinţă.

După cum bine se ştie, în sistemul limbii numele comune au un sens abstract, ele semnifică o clasă de obiecte de acelaşi fel. Numele în cauză îşi concretizează sfera de referinţă doar în vorbire. În calitatea lor de elemente cu rol de identificare, apelativele trimit la un referent fiind însoţite, de obicei, de anumiţi determinanţi. Funcţionând ca actualizatori, determinanţii îngustează domeniul de referire al numelui de la clasa întreagă la unul (unele) dintre elementele clasei desemnate. Astfel, numele comune îşi obţin referinţa datorită suportului semantic asigurat de contextul în care sunt utilizate. Să se compare, bunăoară, substantivul *casă*, ca unitate a sistemului, care desemnează clasa de obiecte în ansamblul ei, cu utilizarea aceluiaşi substantiv în sintagme de tipul *casa din deal, casa din vale, casa de la marginea satului*, unde substantivul dat, combinându-se cu un determinant, identifică nu o clasă întreagă, ci un anumit tip de obiecte făcând parte din această clasă.

Aşadar, mecanismul referinţei apelativelor constă în însoţirea lor cu anumiţi determinanţi, care pot fi: adjective, pronume, numerale, grupuri prepoziţionale sau propoziţii relative. Din punct de vedere semantic, se delimitează următoarele specii de determinare: determinarea intensivă (realizată prin exprimarea semnelor din conţinutul noţional cu ajutorul determinanţilor de tip adjectival: *cartea veche, cartea de istorie*), determinare extensivă (care se realizează prin restrân-

BDD-A32006 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

gerea sferei noţionale pe baza parametrilor cantitativi cu ajutorul categoriei de număr, al numeralului şi al unor pronume: *o carte, nişte cărţi, patru cărţi, câteva cărţi*) şi determinare implicativă sau relaţională (realizată prin exprimarea relaţiilor existente între elementul individualizat şi alte entităţi: *cartea elevului, cartea de la bibliotecă*).

Anaforicele reprezintă o clasă de elemente care îşi „împrumută" referinţa de la un alt termen utilizat în contextul anterior. Cu alte cuvinte, anaforicele preiau interpretarea referenţială de la o expresie numită tradiţional antecedent [7, p. 178]. Pot funcţiona ca anaforice pronumele personal de persoana a III-a *el,* unele pronume demonstrative, posesive, reflexive, relative, nehotărâte, iar în cazul circumstanţelor, adverbele pronominale de timp şi de loc (*acum, atunci, aici, acolo*).

Trăsătura semantică principală a expresiilor anaforice rezidă în faptul că ele au un conţinut descriptiv sărac. De altfel, ar trebui amintit faptul că după unii lingvişti, anaforicele ar fi totalmente lipsite de conţinut semantic, având doar rolul de a indica substantivul la care se referă [8, p. 86]. Totuşi, în opinia altor cercetători (acest punct de vedere este acceptat şi în articolul de faţă), anaforicele posedă, pe lângă o „componentă semantică instrucţională, procedurală" (indică modul în care vorbitorul trebuie să procedeze pentru a putea identifica referentul) şi un conţinut descriptiv [9, p. 41; 10, p. 32; 3, p. 105]. În plan referenţial-semantic, anaforicele se caracterizează prin identitate referenţială cu antecedentul lor, ceea ce le permite să preia valoarea referenţială a acestuia. Astfel, pentru a fi interpretate referenţial, anaforicele au nevoie să intre în relaţie la nivelul textului cu un antecedent, acesta reprezentând un termen plin referenţial [1, p. 45]. De exemplu, *Fratele meu a sosit ieri. El pleacă mâine.* Pronumele *el* din cel de al doilea enunţ trimite la referentul identificat anterior cu autorul substantivului *fratele,* care funcţionează ca subiect în primul enunţ.

În comparaţie cu apelativele, anaforicele au un conţinut semantic insuficient pentru identificarea referentului vizat, fapt din care deducem că ele nu pot trimite la referent independent de antecedentul lor. Astfel, anaforicul nu este autonom în utilizarea sa semantico-referenţială, deci se caracterizează prin incompletitudine referenţială. Acest specific referenţial-semantic al anaforicelor i-a determinat pe cercetători să le includă în categoria expresiilor „lipsite de referinţă proprie". Mai exact ar fi să spunem că ele reprezintă nişte elemente fără autonomie referenţială.

Elementele anaforice diferă de apelative nu doar semantic, ci şi în ce priveşte mecanismul de identificare a referentului. În timp ce apelativele identifică referentul descriindu-l, anaforicele implică raportarea la un referent menţionat anterior [11, p. 7]. Se ajunge astfel la constatarea că ele îşi au sursa de informaţie necesară pentru completarea conţinutului lor semantic tot în contextul lingvistic, doar că în cazul lor e vorba de un cu totul alt tip de context. Vom mai nota că datorită rolului său în cadrul relaţiei anaforic – antecedent unii autori preferă pentru denumirea antecedentului termenul „sursă semantică" [8, p. 86-87; 12, p. 56].

De fapt, diferenţa dintre anaforice şi apelative în planul referinţei constă în relaţia stabilită între anaforic şi antecedentul său. În timp ce apelativul este legat de actualizatorii săi printr-o relaţie de determinare, de actualizare, elementul anaforic este legat de antecedentul său printr-o relaţie de coreferenţialitate. Constituind împreună cu antecedentul său un lanţ referenţial, elementul anaforic indică identitatea referenţială dintre ceea ce exprimă şi ceea ce a fost exprimat anterior în text. Constatăm, astfel, că anaforicele sunt interpretabile referenţial doar în raport cu un antecedent în cadrul unei relaţii de natură discursiv-textuală ca urmare a unui transfer semantic [13, p. 239].

Cel de al treilea tip de elemente, deicticele, se caracterizează, în plan semantic, prin faptul că reprezintă o codificare la nivelul limbii a informaţiilor despre coordonatele de bază ale situaţiei de comunicare. Acestea sunt: coordonata personală (al cărei element central îl constituie locutorul), coordonata spaţială (având ca punct central locul enunţării) şi coordonata temporală (al cărei reper este momentul enunţării). Astfel, deicticele semnifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu actul de comunicare sau în raport cu poziţia lor faţă de vorbitor (*eu, tu, el, ea, acesta, acela, acestălalt, celălalt*) şi puncte din spaţiu sau de pe axa temporală stabilite prin raportare la locul comunicării (*aici, acolo, dincoace, dincolo, încoace, încolo* etc.) şi la momentul comunicării (*acum, atunci* etc.).

Trebuie menţionat că descrierea structurii semantice a deicticelor constituie un punct de pornire pentru numeroase discuţii. Natura lor indicială a determinat faptul că noţiunea de semnificaţie descriptivă, adecvată pentru a caracteriza lexemele cu conţinut referenţial, nu este suficientă pentru a descrie semnificaţia deicticelor. Tocmai de aceea deicticele sunt definite mai curând în termenii de referenţialitate decât în cei legaţi de conţinut semantic. În aceste condiţii, opiniile cercetătorilor privind semnificaţia deicticelor sunt contradictorii. Semnalăm următoarele puncte de vedere în ce priveşte conţinutul semantic al deicticelor. Sunt autori care consideră că deicticele ar fi lipsite de conţinut semantic. Ideea a fost promovată de E. Benveniste, care considera că deicticele reprezintă nişte „semne vide", nonreferenţiale în raport cu realitatea [14, p. 254]. Alţi autori sunt de părere că deicti-

BDD-A32006 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

cele se caracterizează doar printr-o semantică procedurală. Altfel spus, ele ar conține doar niște „indicații", „instrucțiuni" de interpretare privind procedura atribuirii de referenți [3, p. 105]. În sfârșit, există lingviști care admit că deicticele au un sens propriu, diferit de cel al altor unități lexicale, întrucât pentru definirea lor este necesar să fie luați în considerare parametrii constitutivi ai situației de enunțare [5, p. 36-37]. În acest caz, conținutul semantic al deicticelor însumează o componentă instrucțională și o componentă descriptivă.

Cât privește comportamentul lor referențial, deicticele sunt interpretate strict în cadrul unui context comunicativ prin raportare directă la coordonatele situației de comunicare reprezentate prin axa *eu – aici – acum* [11, p. 4]. Spre deosebire de celelalte clase de cuvinte a căror referință este asigurată de contextul lingvistic, deicticele indică referenții prin simpla lor utilizare în contextul situațional dat. În felul acesta, saturarea semantică a deicticelor se realizează în cadrul actului de enunțare. După cum menționează cercetătorii, singura condiție pentru interpretarea semantico-referențială a deicticelor este utilizarea lor [7, p. 180; 15, p. 31].

Datorită specificului lor, deicticele sunt definite drept expresii cu referință situațională sau indicială. În cazul utilizării referențiale, de exemplu, pronumele personale *eu* și *tu* indică locutorul și, respectiv, interlocutorul actului concret de comunicare, deci fiecare dintre aceste pronume are în calitate de referent o persoană având o localizare spațială și temporală bine definită în raport cu situația de comunicare. Toate acestea denotă faptul că interpretarea referențială a expresiilor deictice presupune obligatoriu luarea în considerare a datelor particulare ale situației de comunicare, și anume identitatea participanților la actul comunicării (*eu, tu*), locul și momentul comunicării (*aici, acum*). Astfel, pentru realizarea cu succes a actului de referință în cazul expresiilor deictice este necesar ca cei doi comunicanți să fie informați cu privire la instanța comunicativă identificată cu ajutorul expresiei deictice respective. Fără o cunoaștere a situației de comunicare și a elementelor acesteia de către comunicanți, identificarea referentului la care trimite expresia deictică este imposibilă.

Generalizând, am putea spune că printre condițiile interpretării referențiale a deicticelor se numără: identificarea referentului în termenii situației comunicative, localizarea spațio-temporală exactă a referentului și cunoașterea acestuia de către participanții la actul de comunicare. Cu alte cuvinte, deicticele identifică un referent prezent în situația comunicării, iar atunci când lipsește din contextul situațional dat, este important ca acesta să existe în conștiința locutorilor.

Deicticele diferă de celelalte unități lexicale ale limbii și prin unele aspecte legate de specificul referenților identificați. După cum s-a menționat deja, deixisul înglobează expresiile care trimit la elemente implicate de situația de comunicare, deci referentul deicticelor „depinde de situația concretă de comunicare" [16, p. 195]. Având în vedere faptul că situația de comunicare e diferită de la un act de comunicare la altul, ar trebui să admitem că referința deicticelor variază odată cu schimbarea circumstanțelor de utilizare a acestora. Mai mult decât atât, chiar și în cadrul aceleiași situații de comunicare rolurile de locutor și interlocutor sunt interschimbabile. În legătură cu aceasta, ar trebui accentuat în mod deosebit că ceea ce se schimbă odată cu situația de comunicare este referentul unității deictice, nu și sensul ei, acesta rămâne același de la o utilizare la alta [17, p. 249].

O diferență și mai importantă dintre deictice și apelative vizează potențialul lor referențial. Dacă ar fi să comparăm aceste două subclase de unități lexicale sub aspectul valorilor lor referențiale, ar trebui să observăm că, spre deosebire de apelative care admit un spectru amplu de valori, deicticele se definesc printr-o singură valoare care este una apropiată de cea a substantivelor comune cu trăsătura [+ Definit]. Echivalența dintre aceste valori se explică prin conținutul semantic al deicticelor: ele identifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu actul de comunicare. De exemplu, pronumele *el* folosit cu valoare deictică apare ca substituent al unui apelativ însoțit de articolul substantival hotărât: *el = băiatul.*

Este totuși bine cunoscut și faptul că unele deictice admit, în anumite contexte, și o valoare de persoană generică. Pot fi utilizate generic pronumele de persoana a II-a *tu* și, foarte rar, pronumele de persoana I *eu*:

Ce e rău și ce e bine / Tu te-ntreabă și socoate. (M. Eminescu); *Tu îl tragi la masă și el se vâră sub masă.*; *Tu mare, eu mare, cine-o să ne tragă cizmele?*; *Nu faceți ce fac eu, ci faceți ce zic eu.*

După cum se știe, orice enunț presupune, explicit sau implicit, existența unui interlocutor, care în mod normal este indicat prin pronumele de persoana a II-a *tu*. În exemplele citate pronumele *tu* nu corespunde persoanei care ascultă. El are ca referent o persoană nedefinită, neidentificată. De fapt, în aceste enunțuri pronumele *tu* presupune referirea nu la indivizi concreți, ci la colectivități, grupuri de persoane, ceea ce se explică prin modul în care este prezentată situația în enunț. Aceasta este descrisă nu ca ceva concret, ci ca o situație tipică în care orice persoană se poate afla. Se cere totuși precizat că „tu" generic este văzut ca un caz de utilizare non-deictică a persoanei a II-a singular a pronumelor [17, p. 234].

BDD-A32006 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

CONCLUZII

Fenomenele de limbă descrise mai sus pun în evidenţă faptul că referinţa, înţeleasă ca relaţie care se stabileşte între folosirea unor expresii şi ceea ce denotă ele în actul concret de comunicare, este intermediată de conţinutul semantic al unităţilor în cauză, implicând diferiţi factori de natură contextual-pragmatică. Cercetarea întreprinsă a confirmat că limba dispune de diferite tipuri de raportare la realitate determinate de conţinutul semantic al unităţilor lexicale. Astfel, după modul în care îşi asigură referinţa, se disting mai multe clase de unităţi lexicale care prezintă un anumit specific atât în plan semantic, cât şi în plan referenţial. Dintre acestea pentru analiză au fost selectate numele comune, elementele de tip anaforic şi deicticele. Din cele prezentate mai sus rezultă că diferenţele semantice şi discursiv-pragmatice dintre aceste clase lexico-gramaticale sunt considerabile.

Pentru diferenţierea unităţilor lexicale în raport cu actul de referinţă de o importanţă majoră sunt doi dintre factorii implicaţi de acesta, şi anume semnificaţia lexicală şi contextul care concretizează sfera de referire a unităţii lexicale.

Examinând cele trei clase de cuvinte sub aspectul relaţiei stabilite între semantica lor şi actul de referinţă, constatăm că specificul procesului de identificare referenţială este influenţat de structura semantică a termenilor referenţiali. În această privinţă, apelativele, în calitatea lor de unităţi lexicale cu sens descriptiv, se disting prin faptul că îşi concretizează domeniul de referinţă prin specificarea unei (unor) trăsături distinctive a(le) obiectului desemnat datorită însoţirii numelui respectiv cu anumiţi determinanţi. În cazul anaforicelor, suportul informaţional care face posibilă identificarea referentului este asigurat de un antecedent, reprezentat de un nume cu autonomie referenţială. Pentru referinţa deictică este caracteristic faptul că identificarea referentului se face prin raportarea directă a expresiei deictice la contextul situaţional. Din acest punct de vedere, deicticele reprezintă sub aspect semantico-referenţial un fel de „nume proprii" pentru coordonatele cadrului comunicativ. Trebuie deci să constatăm că semnificaţia lexicală a termenilor referenţiali conţine atât descrierea referentului („componenta descriptivă"), cât şi indicarea modului prin care acesta este identificat („componenta instrucţională, procedurală"). Raportul dintre aceste două componente este diferit pentru diferite clase de cuvinte.

Pe lângă semnificaţia lexicală, în realizarea actului de referinţă este implicat şi un anumit context, care are rolul de a asigură sursa de informaţie necesară pentru saturarea semantică a termenului referenţial. Contextul este diferit pentru fiecare dintre cele trei clase de cuvinte: un determinant de tip adjectival (în cazul numelor comune), un antecedent (în cazul anaforicelor) sau situaţia de enunţare (în cazul deicticelor).

Într-o formă concisă, trăsăturile semantico-referenţiale ale celor trei clase de cuvinte şi modul de saturare semantică a cuvintelor din cadrul acestor clase ar putea fi prezentat cu ajutorul tabelului de mai jos.

Pornind de la specificul semanticii lor lexicale şi având în vedere comportamentul lor referenţial, se disting următoarele două clase:

1) termeni care se definesc prin referinţă descriptivă (în această clasă intră apelativele, care sunt capabile să identifice referentul datorită sensului lor lexical):

2) termeni care se caracterizează prin referinţă indicială (în clasă dată sunt cuprinse deicticele a căror semnificaţie este de natură preponderent procedurală, indicând modul în care trimit la referentul desemnat).

Tabel

Trăsăturile semantice ale substantivelor apelative, ale anaforicelor şi ale deicticelor şi comportamentul lor referenţial

Clasa de cuvinte	Conţinutul semantic	Modalitatea de interpretare semantico-referenţială şi sursa de informaţie care asigură saturarea semantică
1. Apelativele	– exprimă ansamblul de trăsături prin care se caracterizează o categorie de obiecte de acelaşi fel	– prin însoţirea cu anumiţi determinanţi, care au rolul de actualizatori
2. Anaforicele	– preiau informaţia introdusă în contextul discursiv de un antecedent	– prin identificarea unui antecedent, de la care îşi împrumută referentul
3. Deicticele	– semnifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu situaţia de comunicare şi desemnează puncte din spaţiu şi de pe axa temporală stabilite prin raportare la locul şi momentul comunicării	– prin utilizarea în actul de comunicare raportându-se direct la un element al situaţiei de comunicare în momentul enunţării

BDD-A32006 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)

Din acest punct de vedere, anaforicele ocupă o poziţie intermediară: prin unele trăsături ele se aseamănă cu deicticele (indică referentul raportându-se la un antecedent), iar prin altele ele se apropie de apelative (trimit la referenţi care sunt identificaţi de obicei cu ajutorul apelativelor).

În sfârşit, în funcţie de mecanismul prin care se constituie relaţia de referinţă, apelativele, reprezentând nişte unităţi lexicale cu semnificaţie descriptivă şi care sunt definite drept *termeni* autonomi referenţial, se opun deicticelor şi anaforicelor, în calitatea lor de elemente cu semnificaţie preponderent procedurală, calificate drept termeni nonautonomi referenţial.

BIBLIOGRAFIE

1. Bidu-Vrănceanu A., Călărașu C., Ionescu-Ruxăndoiu L., Mancaș M., Pană-Dindelegan G. Dicţionar de ştiinţe ale limbii. București: Nemira, 2001. 606 p.
2. Milner J. C. De la syntaxe à l'interprétation. Paris, Seuil, 1978. 403 p.
3. Moeschler J., Reboul A. Dicţionar enciclopedic de pragmatică. Cluj-Napoca: Echinox, 1999. 558 p.
4. Gramatica limbii române. Vol. II: Enunţul. București: Editura Academiei Române, 2005. 1036 p.
5. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation: de la subjectivité dans la langage. Paris, 2009. 290 p.
6. Stepanov Yu. S. Indoevropeiskoe predlojenie. Moscva: Nauka, 1989. 248 p.
7. Corblin F. Remarques sur la notion d'anaphore. In: Revue québécoise de linguistique, vol. 15, n° 1, 1985, p. 173-195.
8. Kleiber G. Anaphores et pronoms. Louvain-la-Neuve, Duculot, 1959. 670 p.
9. Kleiber G. Sens, référence et existence : que faire de l'extra-linguistique? În: Langages, 31e année, n°127, 1997. Langue, praxis et production de sens, p. 9-37.
10. Kleiber G. Anaphore-deixis: où en sommes-nous? In: L'Information Grammaticale, nr. 51, 1991, p. 3-18.
11. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris, Klincksieck, 1859. 229 p.
12. Perdicoyanni-Paléologou H. Le concept d'anaphore, de cataphore et de déixis en linguistique française. In: Revue québécoise de linguistique, vol. 29, n° 2, 2001, p. 55-77.
13. Zafiu R. Observaţii asupra anaforei în limba română actuală. În: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Tradiţie şi inovaţie în studiul limbii române. București, EUB, 2004, p. 239-252.
14. Benveniste É. Problèmes de linguistique générale, 1 vol. Paris, Gallimard, 1966. 356 p.
15. Cornish F. Référence anaphorique, référence déictique, et contexte prédicatif et énonciatif. In: Sémiotiques, 1995, nr. 8, p. 31–55.
16. Gramatica limbii române. Vol. I: Cuvântul. București: Editura Academiei Române, 2005. 712 p.
17. Popovschi L. La fonction déictique des pronoms personnels. In: Anuar Ştiinţific al Institutului de Relaţii Internaţionale, 2006, nr. 4, p. 246-249.
18. Zafiu R. „Tu" generic în limba română actuală. În: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Aspecte ale dinamicii limbii române actuale (II). București: EUB, 2003, p. 233-256.

Sergiu Cuciuc. *Festivitate*, 2000, u. p., 130 × 140 cm.

BDD-A32006 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:01 UTC)